

## حفظ حقوق شهروند مجازی در راستای منشور حقوق شهروندی

<sup>۱</sup> نفیسه نکویی مهر

<sup>۲</sup> عاطفه حسینی فرد

### چکیده

شهروند مجازی یکی از مفاهیمی است که امروزه در موضوعات مختلف مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. شهروند مجازی یا الکترونیک نیز دارای حقوق و تکالیفی است که برای برقراری نظم در جامعه ناگزیر از رعایت آن است. شاید برخی ماهیت نامعین و هویت مجهول برخی کاربران را دلیلی برای عدم رعایت حقوق شهروندی در فضای مجازی و مجاز به هرگونه تعدی، تعرض و تخلفی بدانند. باید یادآور شد که در دهه اخیر، هویت مجازی شاید به روشنی هویت حقیقی افراد نبوده است اما به واسطه رشد شبکه‌های اجتماعی و انتقال تعاملات فردی در شبکه‌های گروهی یا ابزارهای چندرسانه‌ای برخط، موجب شد تا افراد به مرور به سمت بازنمایی حقیقی خود بر مبنای حدود در دنیای واقعی سوق یابند و خود را همانند دنیای واقعی با عناصر هویتی مشخص و همسو با خود واقعی‌شان تعریف کنند. در این نوشتار، به بررسی حقوق شهروندی در فضای مجازی می‌پردازیم و سعی در برطرف نمودن چالش‌های پیش روی در این زمینه می‌نمائیم.

### واژگان کلیدی

فضای مجازی، حقوق شهروندی، شهروند مجازی، هویت مجازی.

۱. دانشجوی دکتری تخصصی، گروه حقوق، دانشگاه آزاد نجف آباد، نجف آباد، ایران.

Email: na.nek1340@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری تخصصی، گروه حقوق، دانشگاه آزاد نجف آباد، نجف آباد، ایران.

Email: atefehhoseinifard@gmail.com

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۶/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۳/۲۵

## طرح مسأله

فضای سایبر که در ایران از آن به فضای مجازی تعبیر می‌شود: فضای تئوری است که ارتباطات رایانه‌ای در آن رخ می‌دهد. امروزه شبکه‌های اجتماعی جزو عناصر مهم زندگی اجتماعی هستند و در مسیر توسعه خواه ناخواه تأثیر می‌گذارند (Pempek;2009:227). شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی چون تجربه‌های تازه‌ای هستند ممکن است با برخی بی‌مهارتی‌ها باعث بروز مشکلات بویژه برای گروه‌های سنی خاص بشود. صرف اینکه فکر کنیم یک ابزار یا رسانه به دلیل مشکلاتی که می‌تواند به وجود آورد نباید مورد استفاده قرار گیرد و آن را یک تهدید دانست بسیار نامعقول است، می‌توان گفت یکی از راه‌های مبارزه با فساد، رانت و انواع و اقسام سوءاستفاده از موقعیت قدرت همین شبکه‌های اجتماعی می‌تواند باشد.

اگر بتوانیم این شبکه‌ها را به صورت درست نظارت کنیم می‌توان گفت ابزار مناسبی برای کنترل قدرت خواهد بود چرا که در فضای مجازی اخبار و اطلاعات سرعت منتشر می‌شوند و شهروندان می‌توانند بر اعمال زمامداران نظارت داشته باشند. ماده ۳۳ منشور حقوق شهروندی، اختصاص به حق آزادانه و بدون تبعیض در جهت دسترسی و برقراری ارتباط و کسب اطلاعات و دانش در فضای مجازی دارد (دوران، ۱۳۸۳: ۲۵۸).

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌طور صریح در خصوص حق دسترسی به فضای مجازی سخنی به میان نیامده است اما با عنایت به مقدمه قانون اساسی و برخی از اصول این قانون می‌تواند تضمین‌گر این حق باشد.

در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران گفته شده «... قانون اساسی... در گسترش روابط بین‌المللی با دیگر جنبش‌های اسلامی و مردمی می‌کوشد تا راه تشکیل امت واحد جهانی را هموار کند و استمرار مبارزه در نجات ملل محروم و تحت ستم در تمامی جهان قوام یابد.» برای دستیابی به این مهم باید لوازم آن نیز فراهم شود اگر بخواهیم امتی واحد در جهان ایجاد کنیم لازمه آن وجود روابط گسترده و آسان با سایر مردم در کشورهای دیگر است تا بتوانیم به تبادل نظرها و اطلاع‌رسانی آسان دسترسی داشته باشیم. این امر را می‌شود از طریق فضای مجازی و اینترنت به نحو آسانتری انجام داد. همچنین برای اینکه قانون اساسی بتواند راه استبداد فکری و اجتماعی را سد کند و بستری مناسب برای شهروندان درخصوص آگاه‌سازی فراهم کند می‌توان گفت فضای مجازی مناسب و پرسرعت می‌تواند بر آگاه‌سازی شهروندان کمک کند. امر آگاه‌سازی در نظام‌های مردم سالار یک مقوله بسیار مهم است چرا که آگاهی باعث می‌شود که شهروندان از حقوق خود مطلع شوند و این اطلاع تکالیفی را بر دوش دولت قرار می‌دهد و دولت موظف می‌شود که بسترهای لازم را برای ذی‌حق‌های اصلی که همان شهروندان هستند مهیا کند (عاملی، ۱۳۸۸: ۱۲۵).

علاوه بر مقدمه، برخی اصول قانون اساسی نیز به طور غیر مستقیم وجود این حق را لازم می‌دانند از جمله این اصول می‌توان به اصل دوم قسمت «ب»، اصل سوم بندهای ۱ و ۲، اصل بیست و چهارم و اصل چهل و سوم بند ۷ اشاره کرد. حق دسترسی به فضای مجازی از مصادیق جدید آزادی بیان محسوب می‌شود و می‌توان این حق را با اسناد بین‌المللی که ایران عضو آنهاست بررسی کرد، زیرا یکی از ویژگی‌های دولت‌های قانونمدار این است که حقوق بشر در قوانین کشور آنها رعایت شود، از جمله این اسناد بین‌المللی می‌توان به اعلامیه حقوق بشر، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اشاره کرد. ماده ۱۹، ۲۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۹ بند ۲ و ۳ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و ماده ۱۵ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به این امر اشاره دارند (Adrian, 2088:366).

ناگفته نماند یکی از دشمنان نظام‌های مردم سالار آزادی‌های مطلق هستند، زیرا آزادی مطلق باعث هرج و مرج در جامعه می‌شود و مسأله تزامم حق‌ها به وجود خواهد آمد بنابراین یکی از پایه‌های وجودی نظام‌های مردم سالار وجود نظارت درست و صحیح بر آزادی‌هاست این نظارت‌ها باید طبق قانون و طی تشریفات خاصی صورت گیرد (جنکینز، ۱۳۹۱: ۱). دولت باید به گونه‌ای نظارت کند که به شفافیت اطلاع‌رسانی فضای مجازی آسیبی نرساند و آزادی‌ها حفظ شود و از طرفی دیگر فهم عمومی در خطر نیفتد به همین خاطر شاید مجمع نظارتی متشکل از کارشناسان و نمایندگان جامعه مدنی بتواند این مهم را برآورده سازد. در این نوشتار به دنبال پاسخ به سوال‌های ذیل هستیم:

۱- ارتباط حقوق شهروندی با حقوق شهروندالکترونیکی چگونه است؟

۲- چالش‌های حفظ حقوق شهروندی در فضای مجازی چیست؟

۳- حقوق شهروند مجازی چیست؟

۴- ضمانت اجرای نقض حقوق شهروندالکترونیک چگونه است؟

## ۱- مبانی و مفاهیم

در دنیای مجازی امروز، دو بحث امنیت (security) و حریم خصوصی (privacy) بسیار مطرح شده و در تعریف حقوق و تکالیف شهروند مجازی، نیازمند آن هستیم که مرزهای این دو را تا حدی بشناسیم (خداقلی، ۱۳۸۲: ۵۸).

در فضای مجازی به خصوص شبکه‌های اجتماعی دیوارهای حریم خصوصی تخریب و در عوض تاکید بر امنیت قرار گرفته است. با روش‌های مختلف سعی در این مسئله شده که امنیت اطلاعات و داده‌های رد و بدل شده حفظ گردد اما حریم خصوصی به مرور در مرزهای حریم عمومی حل شده است. از بین رفتن حریم خصوصی فرد را در موقعیتی قرار می‌دهد که بیشتر از

خود وجهه ای نمایشی گذاشته و به فراخور فضای شبکه‌های اجتماعی و موضوعات آن، انعطاف به خرج دهد. فرد نیازمند زیست در یک جامعه ایمن است: «جامعه ایمن، جامعه ای است که در آن بتوان افراد را نسبت به نتایج خطرات ممکن و تهدید ناشی از رفتار مجرمانه یا ضداجتماعی دیگران مجهز و آماده نمود و در آن به کسانی که این موارد را تجربه کرده‌اند، کمک کرد.» حقوق فردی در این حریم خصوصی و حریم عمومی معنا می‌یابد که در ادامه به آن پرداخته شده است (Katz, 2006: 16). در کل باید اشاره کرد که برخی از حقوق موجود در اینترنت در راستای همان قوانین سنتی در فضای مجازی هستند اما برخی دیگر به فراخور ماهیت فضای مجازی خلق شده و نیازمند تعریف و قانون‌گذاری است (برخورداری، ۱۳۸۷: ۱۲).

بنابراین برای حل چالش‌های حقوق شهروندی در فضای مجازی ابتدا به بررسی این حقوق الکترونیکی می‌پردازیم:

#### ۱-۱- حفظ اطلاعات و داده‌ها

فرد به فراخور شغل یا موقعیت خود برخی اطلاعات را در فضای مجازی قرار می‌دهد یا از طریق ابزارهای ارتباطی رایگان و غیر رایگان، آن را برای دیگران ارسال می‌کند. در اینجا یکی از مهمترین اصول حقوق شهروندی در فضای مجازی یعنی حفظ امنیت داده‌ها و اطلاعات اشخاص بروز پیدا می‌کند. دسترسی نداشتن به اطلاعات شخصی و عدم سوء استفاده از آنها از جمله حقوق شهروندان در فضاهای مجازی است اما به دلیل عدم کنترل بر این فضا و وجود راه‌هایی بسیار برای دسترسی به اطلاعات اعم از عدم رعایت نکات ایمنی تا وجود هکرها، اطلاعات مبادله شده در معرض خطر سرقت قرار دارند. پس برای افزایش ضریب ایمنی اطلاعات و رعایت حقوق شهروند دنیای مجازی باید به تحدید و قانون‌گذاری در این حوزه پرداخت. از سوی دیگر باید افراد با حقوق و تکالیف خود در این فضا آشنا شوند و حدود جرم و کار قانونی را بشناسند (ربیعی، ۱۳۸۷: ۲۳).

بزهکاران در اینترنت با ورود غیرمجاز به حریم شخصی افراد، حقوق آنان را زیر پا گذاشته و مرتکب جرم می‌شوند اما نبود نهادهای کافی و لازم جهت پیگیری جرم و مجرم از نواقض عمده در این فضا است. اخاذی از افراد با تهدید انتشار اطلاعات شخصی به یک مسئله جدی در این حوزه مبدل شده و ترس از برملا شدن اطلاعات یا داده‌های شخصی فرد که از این طریق جابجا شده همواره در افراد وجود دارد و در بسیاری از مواقع آنها در مواجهه با این افراد سودجو رفتار درست را نمی‌دانند (عدلی‌پور، ۱۳۹۱: ۴۵).

#### ۱-۲- امنیت مبادلات مالی

بحث کلاهبرداری اینترنتی و دسترسی به اطلاعات بانکی افراد یکی دیگر از مسائل اصلی در فضای مجازی است. با توجه به اهمیت کاهش سفرهای غیرضروری روزانه، انجام امور مالی و

بانکی از طریق اینترنت رشد کرد و هم چنین با توسعه خرید آنلاین، پرداخت وجوه نیز از طریق اینترنت فراهم شد اما در کنار آن، رشد جرایم در حوزه مالی نیز در فضای مجازی رشد یافت. هکرها و سارقان اینترنتی با دسترسی به اطلاعات حساب افراد، امکان جابجایی وجوه را یافتند. امنیت مبادلات آنلاین از حقوق اساسی فرد در شهر الکترونیک است که به دلیل نبود امنیت کافی، آموزش صحیح و ضعف فنی مورد حمله افراد متخلف قرار می‌گیرد (معینی‌علمداری، ۱۳۸۴: ۵۶).

نقل و انتقال وجوه از ابزارهای زمینه‌ای برای توسعه کسب و کار الکترونیک و تجارت مجازی است که به دلیل امنیت پایین، افراد را با دشواری‌های متعدد مواجه می‌کند (ساروخانی، ۱۳۹۱: ۲۴).

### ۱-۳- حق مولف و انتشار محتوا

محتوای تولید شده در فضای مجازی بعد از انتشار در قالب‌های مختلف صوتی، تصویری یا متنی به راحتی در فضای مجازی منتشر شده و حق مولف نادیده گرفته می‌شود. دزدی علمی و ادبی در اینترنت به مراتب ساده‌تر و در دسترس‌تر از فضای واقعی است. شاید در مواردی به کل حقوق مولف در انتشار از نظر مادی و معنوی نادیده گرفته شود ولی به خاطر اینکه مرجع پیگیری کننده یا شناسایی کننده این متخلفان وجود ندارد، حق مولف یا ناشر به راحتی تضییع می‌شود و قابل پیگیری و شناسایی نیست (جلالی فراهانی، ۱۳۸۶: ۸۷).

### ۱-۴- توهین، افترا و استهزا

یکی از مسائل موجود در فضای مجازی به آسیب‌های رفتاری و روانی مربوط است. برخی افراد، یک ویژگی قومی، جسمی، رفتاری، اعتقادی، فرهنگی را دستخوش استهزا و تمسخر قرار داده و گاه موجب ایجاد حرکات و موج‌های مجازی در اینترنت می‌شوند. برخی بدعت‌های فرهنگی و توهین به افراد مشهور و مطرح نیز با همین شیوه پیش می‌رود. احترام به حقوق انسانی و احترام مدنی از حقوق فرد در دنیای واقعی است اما در فضای مجازی کمتر مورد عنایت و توجه کاربران است و به مقتضای فضای ایجاد شده به ترویج رفتار نادرست و خاطیانه دامن می‌زنند (فالکس، ۱۳۸۱: ۱۲۵).

### ۲- بررسی مواد حقوق شهروندی در راستای حقوق مجازی

دکتر حسن روحانی؛ رئیس جمهور منتخب ایران در روز بیست نهم آذر، منشور حقوق شهروندی را امضا و ابلاغ کرد. در این منشور اختصاص یک بند مجزا به دنیای مجازی نشان دهنده این موضوع است که منشور حقوق شهروندی نگاهی به روز به مسائل جامعه دارد. بند «ح» که «حق دسترسی به فضای مجازی» نام گذاری شده، دارای ۳ ماده است که مواد ۳۳ تا ۳۵ را شامل می‌شود.

ماده ۳۳- حق شهروندان است که آزادانه و بدون تبعیض از امکان دسترسی و برقراری ارتباط و کسب اطلاعات و دانش در فضای مجازی بهره‌مند شوند. این حق از جمله شامل احترام به تنوع فرهنگی، زبانی، سنت‌ها و باورهای مذهبی و مراعات موازین اخلاقی در فضای مجازی است. ایجاد هرگونه محدودیت (مانند فیلترینگ، پرازیت، کاهش سرعت یا قطعی شبکه) بدون مستند قانونی صریح ممنوع است.

اولین ماده بند "ح" به این موضوع اشاره دارد که حق استفاده از پیشرفت‌های اجتماعی دنیای فناوری، تا جایی که شامل موارد مجرمانه نشود، برای تمامی اقشار جامعه آزاد است و گرفتن این حق تنها توسط متن صریح قانون یا تصمیمات مراجع قانونی خاصی ممکن است که این توانایی را از طرف قانون داشته باشند (مهدی‌زاده، ۱۳۸۸: ۹۸).

اتفاقی که در سال‌های اخیر افتاده است، عدم هماهنگی در تصمیماتی است که گاه‌به‌گاه صورت احساسی گرفته شده. تصمیماتی چند وجهی که هماهنگی خاصی با هم ندارند. برای مثال فیلترینگ یک شبکه اجتماعی خاص و ادامه فعالیت شبکه اجتماعی مشابه نشان دهنده آن است که حداقل تا کنون راهکاری بلند مدت برای اصلاح فرهنگی موارد استفاده از فناوری صورت نگرفته است (عمیدزنجانی، ۱۳۶۶: ۶۵).

منشور حقوق شهروندی در ماده ۳۳ خواستار استفاده از متن صریح قانون برای چنین تصمیماتی است که می‌تواند تغییرات فرهنگی عظیمی را به همراه داشته باشد.

ماده ۳۴- حق شهروندان است که از مزایای دولت الکترونیک و تجارت الکترونیک، فرصت‌های آموزشی و توانمندسازی کاربران به صورت غیر تبعیض‌آمیز برخوردار شوند.

ماده ۳۴ نیز به مزایای دولت الکترونیک اشاره دارد. مزایایی که شاید تاکنون نشانه‌های زیادی را از آن مشاهده نکرده‌ایم. درست است که در سال‌های اخیر بسیار موارد و فعالیت‌های دولتی به صورت الکترونیکی انجام می‌شود اما تا زمانی که تمامی مراحل یک فعالیت بدون حضور فرد در مراجع قانونی صورت نگیرد، دولت الکترونیک تاثیر خاصی را بر جامعه نخواهد گذاشت.

سیستم‌های مالیاتی ما در سال‌های اخیر به سمت یک سیستم یکپارچه الکترونیکی پیش رفته‌اند و از طرف دیگر نیز سیستم مالی و بانکداری کشور نیز حداقل در سطح بانک‌ها به سمت استفاده بیشتر از فناوری به جای انرژی انسانی پیش می‌رود.

ماده ۳۵- حق شهروندان است که از امنیت سایبری و فناوری‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی، حفاظت از داده‌های شخصی و حریم خصوصی برخوردار باشند.

شاید لازم باشد ماده ۳۵ و ۳۴ را در کنار هم بررسی کنیم. امنیت سایبری در سال‌های اخیر در ایران پیشرفتی باورنکردنی داشته است اما صحبتی از حفاظت داده‌های شخصی و عمومی

نشده است. اینکه میزان حفظ این داده‌ها در چه سطحی باشد مشخص نیست و تنها تصمیماتی سازمانی را شامل می‌شود.

در راستای ماده ۳۴ و ۳۵، مرجع قضایی کشور نیز باید حداقل در سطح مشکلات و شکایات آغاز شده در فعالیت‌های الکترونیک، نگاهی الکترونیکی داشته باشد و از حضور فیزیکی افراد خودداری شود. فعالیت‌های پلیس فتا و قوه قضاییه در سال‌های اخیر پیشرفتی بسیار خوب را از خود نشان می‌دهد اما تا کاملاً الکترونیکی و آنلاین شدن پروسه شکایات و بررسی آنها فاصله زیادی دارد (عباسی‌قادی، ۱۳۹۰: ۵۶).

موارد مستقیم شامل شده در منشور که مرتبط با دنیای فناوری باشد در این بند خلاصه شده است اما می‌توان با نگاهی جامع‌تر، در دیگر بندهای منشور نیز مواردی را یافت که ارتباطی تنگاتنگ با فناوری و نحوه استفاده آن در جامعه داشته باشد (اخگری، ۱۳۸۸: ۱۲).

ماده ۳۶- حق هر شهروند است که حریم خصوصی او محترم شناخته شود. محل سکونت، اماکن و اشیاء خصوصی و وسایل نقلیه شخصی از تفتیش و بازرسی مصون است، مگر به حکم قانون.

ماده ۳۷- تفتیش، گردآوری، پردازش، به‌کارگیری و افشای نامه‌ها اعم از الکترونیکی و غیر الکترونیکی، اطلاعات و داده‌های شخصی و نیز سایر مراسلات پستی و ارتباطات از راه دور نظیر ارتباطات تلفنی، نامبر، بی‌سیم و ارتباطات اینترنتی خصوصی و مانند این‌ها ممنوع است مگر به موجب قانون.

ماده ۳۸- گردآوری و انتشار اطلاعات خصوصی شهروندان جز با رضایت آگاهانه یا به حکم قانون ممنوع است.

سه ماده فوق به موضوع نحوه جمع‌آوری اطلاعات و حق شهروندان برای حفظ اطلاعات شخصی دارد. این موضوع نه تنها شامل ادارات دولتی بلکه تمامی فعالان حوزه فناوری می‌شود. بسیاری از سایت‌ها و برنامه‌های فارسی زبان بدون اجازه کاربران به جمع‌آوری اطلاعات مشغول هستند و این موضوع تنها می‌تواند با برخورد صریح قانون، شکایات عملی و مجازات شدید خاطیان پایان یابد (گیدنز، ۱۳۸۶: ۴۵).

ماده ۴۲- حق شهروندان است که حرمت و حریم خصوصی آن‌ها در رسانه‌ها و تریبون‌ها رعایت شود. در صورت نقض حرمت افراد و ایجاد ضرر مادی یا معنوی، مرتکبین طبق مقررات قانونی مسئول و موظف به جبران خسارت می‌باشند.

جبران خسارت بحثی است که سال‌هاست در دنیا در حوزه فناوری و اطلاعات مطرح است و بسیاری از شرکت‌های بزرگ و اشخاص در حال حاضر به اعاده حیثیت خود مشغول هستند. حقی که با توجه به توهین‌ها و تخریب شخصیت‌هایی که روزانه به صورت آنلاین در سطح

جامعه ما صورت می‌گیرد بر گردن بسیاری از ما قرار دارد. با توجه به قانون جمهوری اسلامی ایران و تاکید متن منشور، حتی اشتراک گذاری دوباره مسائلی که می‌تواند آبرو و شخصیت افراد را تحت تأثیر قرار دهد، در زمره موارد مجرمانه قرار می‌گیرد و طرح اعتراض، شکایت و جبران خسارت برای همه افراد، شرکت‌ها و ادارات آزاد است (عاملی، ۱۳۸۲: ۴۱).

ماده ۱۳- هر شهروندی حق دارد از امنیت جانی، مالی، حیثیتی، حقوقی، قضایی، شغلی، اجتماعی و نظایر آن برخوردار باشد. هیچ مقامی نباید به نام تأمین امنیت، حقوق و آزادی‌های مشروع شهروندان و حیثیت و کرامت آنان را مورد تعرض و تهدید قرار دهد. اقدامات غیرقانونی به نام تأمین امنیت عمومی به‌ویژه تعرض به حریم خصوصی مردم ممنوع است (سروش، ۱۳۸۱۲: ۸).

آخرین ماده ای که باید به بررسی آن بپردازیم ماده ۱۳ از منشور شهروندی امضا شده است که بدون شک یکی از مهم‌ترین ماده‌های این منشور به حساب می‌آید و تمامی موارد ذکر شده در این مقاله را شامل می‌شود. این ماده به قانونمند کردن پروسه اقدامات شهروندی اشاره دارد که می‌توان به راحتی آن را به حوزه آنالاین و فناوری مرتبط دانست (حاجیانی، ۱۳۸۷: ۲).

. این منشور نگاهی اعتراض آمیز به شرایط موجود بر استفاده فناوری در کشور ندارد و تنها خواستار قانون مند کردن پروسه‌هایی است که در حال حاضر گاه‌به‌گاه صورت سلیقه ای انجام می‌گیرد.

داشتن طرحی جامع و کامل برای پیشبرد استفاده از فناوری موضوعی بسیار مهم به نظر می‌رسد. طرحی که تمامی اما و اگر‌ها را متوقف کند و راهکاری کاربردی را برای مشخص شدن سطح آزادی و محدودیت‌ها در راستای قوانین جمهوری اسلامی ایران ارائه دهد. طرحی به روز که توانایی هماهنگ شدن با سرعت پیشرفت فناوری در جامعه را داشته باشد و از طرف دیگر مغایرتی با فرهنگ اسلامی و ملی ما نداشته باشد. به شاید منشور حقوق شهروندی بتواند آغازی باشد برای پایان دادن به مشکلات معمول حوزه فناوری و فرهنگ استفاده از آن (براتعلی، ۱۳۸۴: ۲۱).

### ۳- ضمانت اجرای نقض حقوق شهروندالکترونیک

قانون جرایم رایانه‌ای در سال ۱۳۸۸ برای تعیین مصادیق استفاده مجرمانه از سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. جرم رایانه‌ای به جرمی گفته می‌شود که در فضای مجازی، با سوءاستفاده از یک سامانه رایانه‌ای و برخلاف قانون انجام می‌شود (ربیعی، ۱۳۸۷: ۵۲).

جرایم رایانه‌ای را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد؛ دسته نخست جرایم سنتی مانند کلاهبرداری، سرقت و جعل است که با استفاده از رایانه انجام می‌شود و دسته دوم نیز جرایم

نوظهوری مانند جرایم علیه صحت و تمامیت داده‌ها است که با ورود رایانه به جوامع، ایجاد شده است. گاهی در انجام جرم، رایانه فقط نقش یک وسیله را دارد و در مواردی نیز ارتکاب جرم توسط رایانه موضوعیت پیدا می‌کند. در مجموع باید گفت که در این دسته از جرایم، رایانه امکان وقوع جرم در بستری جدید را که «فضای مجازی» نامیده می‌شود، فراهم می‌کند. بر این اساس باید گفت که هر جرمی که قانونگذار به صراحت، رایانه را به منزله موضوع یا وسیله جرم و جزو رکن مادی آن اعلام کرده باشد و رایانه در عمل به عنوان وسیله ذخیره یا پردازش یا انتقال ادله جرم استفاده شده باشد، جرم رایانه‌ای محسوب می‌شود. در نظام حقوقی داخلی، نه در قوانین کیفری عام و نه در قوانین متفرقه و خاص نظیر قانون تجارت الکترونیک مصوب سال ۱۳۸۲ یا قانون جرایم رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۸۸ هیچ تعریفی از اصطلاح جرایم رایانه‌ای ارایه نشده اما در حقوق بسیاری از سازمان‌ها و کشورهای دنیا، تعاریف مختلفی از این اصطلاح ارایه شده است (گیبینز، ۱۳۸۸: ۱۲).

### ۱-۳- دادگاه صالح برای رسیدگی

در خصوص اینکه جرایم اینترنتی در کدام دادگاه‌ها قابل رسیدگی و تعقیب است، باید گفت که مطابق مواد ۳۰ و ۳۱ قانون جرایم رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۸۸، قوه قضاییه موظف است به تناسب ضرورت، شعبه یا شعبی از دادرها، دادگاه‌های عمومی و انقلاب، نظامی و تجدیدنظر را برای رسیدگی به جرایم رایانه‌ای اختصاص دهد. قضات دادرها و دادگاه‌های مذکور باید از میان قضاتی که آشنایی لازم به امور مربوط به رایانه دارند، انتخاب شوند. همچنین در صورت بروز اختلاف در صلاحیت، حل اختلاف مطابق مقررات قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی خواهد بود. دادرای ویژه رسیدگی به جرایم رایانه‌ای و فناوری ارتباطات موسوم به دادرای جرایم رایانه (ناحیه ۳۱ تهران) تنها مرجع فعال در زمینه رسیدگی به جرایم رایانه‌ای است. این دادرای مسئولیت رسیدگی به جرایم مربوط به تخلفات در حوزه فضای مجازی را به عهده دارد. این دادرای تخصصی با هدف رسیدگی به جرایم رایانه‌ای و فناوری اطلاعات و ارتباطات، رسیدگی به پرونده‌های شرکت‌های هرمی و شکایات مربوط به جرایم ارتكابی در فضای مجازی ایجاد شده است (فضلی، ۱۳۸۹: ۴۲).

### ۲-۳- اعمال صلاحیت واقعی و جهانی در قانون جرایم رایانه‌ای

قانونگذار در قانون جرایم رایانه‌ای، صلاحیت واقعی و جهانی را نیز اعمال کرده است. بر اساس ماده ۲۸ این قانون، علاوه بر موارد پیش‌بینی شده در دیگر قوانین، دادگاه‌های ایران در موارد دیگری نیز صالح به رسیدگی خواهند بود: داده‌های مجرمانه یا داده‌هایی که برای ارتکاب جرم به کار رفته است، به هر نحو در سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی یا حامل‌های داده موجود در قلمرو حاکمیت زمینی، دریایی و هوایی جمهوری اسلامی ایران ذخیره شده باشد؛ جرم از طریق

تارنماهای (وب‌گاه‌های) دارای دامنه مرتبه بالای کد کشوری ایران ارتکاب یافته باشد؛ جرم توسط هر ایرانی یا غیرایرانی در خارج از ایران علیه سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی و تارنماهای (وب‌گاه‌های) مورد استفاده یا تحت کنترل قوای سه‌گانه یا نهاد رهبری یا نمایندگی‌های رسمی دولت یا هر نهاد یا مؤسسه‌ای که خدمات عمومی ارائه می‌کند یا علیه تارنماهای (وب‌گاه‌های) دارای دامنه مرتبه بالای کد کشوری ایران در سطح گسترده ارتکاب یافته باشد و نیز اینکه جرایم رایانه‌ای، متضمن سوءاستفاده از اشخاص کمتر از هجده سال بوده، اعم از آن که مرتکب یا بزه‌دیده ایرانی یا غیرایرانی باشد (انصاری، ۱۳۸۶: ۴).

### ۳-۳- اسناد داخلی یا بین‌المللی مرتبط با جرایم سایبری

کنوانسیون جرایم سایبری معروف به «کنوانسیون جرایم سایبری بوداپست» که به اختصار «کنوانسیون بوداپست» گفته می‌شود، نخستین معاهده بین‌المللی است که به جرایم رایانه‌ای و اینترنتی می‌پردازد و می‌کوشد قوانین ملی را سازگار کرده، روش‌های تحقیقات را ارتقا دهد و همکاری بین کشورها را بهبود بخشد. در مورد حقوق داخلی نیز باید گفت که یکی از مهمترین قوانین مربوط به فضای مجازی و رایانه، قانون تجارت الکترونیک مصوب سال ۱۳۸۲ است که باب چهارم آن از ماده ۶۷ تا ۷۷ به جرایم و مجازات‌های موضوع این قانون اختصاص دارد و دیگری قانون جرایم رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۸۸ است که در سه بخش (جرایم و مجازات‌ها، آیین دادرسی و سایر مقررات) در ۵۶ ماده به تصویب رسیده است.

بر اساس کنوانسیون بوداپست، جرایم سایبری شامل آن دسته از جرایمی است که درباره رایانه و زیرساخت‌های شبکه باشد. این جرایم و جنایات عبارت از انتشار و استفاده از هرگونه نرم‌افزار مخرب، هک شدن، سرقت مشخصات کاربران، نفوذ، دستکاری، سرقت هویت، تقلب و استثمار جنسی کودکان است. مقنن ایران در قانون جرایم رایانه‌ای در بخش جرایم و مجازات‌ها این موارد را جرم‌انگاری کرده است که شامل جرایم علیه محرمانه بودن داده‌ها و سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی مثل دسترسی و شنود غیرمجاز یا جاسوسی رایانه‌ای، جرایم علیه صحت و تمامیت داده‌ها و سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی مثل جعل رایانه‌ای یا تخریب و اخلاف در داده‌ها، سرقت و کلاهبرداری مرتبط با رایانه، جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی و هتک حیثیت و نشر اکاذیب است (اصلائی، ۱۳۸۴: ۴۵).

## نتیجه گیری و پیشنهادات

اگر بخواهیم محورهای اساسی حقوق شهروندی را تدوین کنیم باید بینیم نظام حقوقی آن کشور چه محورها و مبانی را در این خصوص تقریر می کند. یکی از این محورها اصل آزادی شهروندان و حق دسترسی آنها به اطلاعات است که مردم باید نسبت به قوانین و مقررات رسانه های مجازی و حق و حقوقی که هنگام معاملات در فضای مجازی انجام می دهند آگاهی کامل داشته باشند. برای حفظ اطلاعات و حریم های خصوصی کاربران، باید قوانین و مقرراتی در یک چارچوب اساسی تدوین شود تا از این طریق فضای مجازی قانونمند شود. همان طور که در یک جامعه شهروندان دارای حق و حقوقی هستند که باید مورد احترام واقع شوند، در فضای مجازی نیز کاربران دارای حقوقی هستند. پس این حق شهروندی باید حفظ شده و با آنچه باعث نقض حقوق شهروندی می شود مقابله شود.

همه شهروندان و حاکمیت این وظیفه را دارند، اما نهادهای فرهنگ ساز به طور خاص وظیفه دارند ضمن فرهنگ سازی برای از بین بردن ناهنجاری های موجود در فضای سایبر آگاهی کاربران را بالا برده و اخلاق را در این فضا نهادینه کنند.

بحث حقوق شهروندی در فضای مجازی از زیر مجموعه های حقوق شهروندی است که توسط دکتر حسن روحانی؛ رئیس جمهور منتخب ایران در روز بیست نهم آذر، منشور حقوق شهروندی را امضا و ابلاغ شد. حفظ حقوق شهروندی در فضای مجازی مقررات خاص و ویژه ای را می طلبد که ارائه منشور حقوق شهروندی می تواند به این امر کمک کرده و باعث تقویت حقوق اشخاص در سطح کلی شود. در این نوشتار سعی در بررسی حقوق بر شمرده شهروند الکترونیک مطابق با حقوق شهروندی کردیم و با توجه به مطالعات صورت گرفته پیشنهادات ذیل ارائه می گردد:

### ۱- استراتژی های رعایت حقوق فردی در اینترنت

برای کاستن از ابعاد منفی خطرات و آسیب های ناشی از حضور در فضای مجازی، می توان به برجسته سازی حقوق فردی بین تصمیم گیران مبادرت ورزید و از طرف دیگر با آگاه سازی و اطلاع رسانی درست، مردم را با حقوق خود و دیگران در این فضا آشنا ساخت. در ذیل پیشنهادهایی برای بهبود شرایط حقوق فرد در اینترنت ارائه می شود:

۱. آشنا کردن مسئولین سیاست گذار به اهمیت پیشگیری از جرم یا اقدامات مجرمانه در فضای اینترنت در کشور
۲. تعیین میزان و نوع جرم و مجازات در رابطه با جرائم در اینترنت
۳. جلب مشارکت مردم در معرفی مجرمان

۴. آشنا نمودن مردم به اصول حقوق فردی و رعایت آن

## ۲- پیشگیری اجتماعی

حلقه مفقوده در انواع پیشگیری در ایران، پیشگیری اجتماعی است. این موضوع به خصوص درباره فناوری‌های وارداتی از کشورهای غربی بسیار چشمگیر است؛ به گونه‌ای که در ایران ابتدا یک فناوری، عمومی می‌شود و پس از به بحران رسیدن تبعات استفاده نادرست از آن، تدابیری برای مقابله و پیشگیری‌های وضعی و اجتماعی اتخاذ می‌شود. به عنوان مثال، انتشار فیلم‌های مربوط به حریم خصوصی شهروندان در میان عموم از طریق برخی نرم‌افزارها، مقنن را وادار کرد تا قانون تشدید مجازات کسانی را که در امور سمعی و بصری فعالیت غیرمجاز دارند، در سال ۱۳۸۶ به تصویب برساند.

در مورد جرایم رایانه‌ای و جرایم مرتبط با فضای مجازی نیز وضع به همین منوال است. در هر حال برای پیشگیری از این نوع جرایم، صرف‌نظر از پیشگیری‌های اجتماعی که همان آموزش شهروندان است، اقداماتی از قبیل اعمال فناوری‌های بازدارنده برای ایجاد محیط نظارتی مناسب، آگاهی از خطرات بالقوه امنیتی و روش‌های مقابله با آنها مفید به نظر می‌رسد. در حقیقت محور پیشگیری از این جرایم را می‌توان در مرحله نخست در فرآیند آرایه آموزش‌های لازم به شهروندان به خصوص کاربران جوان و نوجوان رایانه و اینترنت جست‌وجو کرد و در وهله دوم با تقویت و به‌روزرسانی امنیتی سامانه‌ها و ابزارهای رایانه‌ای مورد استفاده، از این نوع جرایم پیشگیری به عمل آورد.

## فهرست منابع

۱. اصلانی، حمیدرضا (۱۳۸۴)، حقوق فناوری اطلاعات، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
۲. انصاری، باقر (۱۳۸۶)، حقوق ارتباط جمعی، تهران: سمت.
۳. براتعلی، مهدی (۱۳۸۴)، شهروند و سیاست نوقضیلت گرا، تهران: موسسه مطالعات علمی.
۴. سروش، عبدالکریم (۱۳۸۲)، سنت و سکولاریسم، تهران: موسسه فرهنگی صراط.
۵. عمیدزنجانی، عباسعلی (۱۳۶۶)، فقه سیاسی، جلد اول، تهران: امیرکبیر.
۶. فالکس، کیت (۱۳۸۱)، شهروندی، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران: کویر.
۷. خداقلی، زهرا (۱۳۸۲)، جرایم رایانه ای، تهران: آریان.
۸. برخورداری، مهین (۱۳۸۷)، تربیت شهروندی، اصفهان: جهاد دانشگاهی.
۹. جلالی، فراهانی، امیرحسین (۱۳۸۶)، تاملی بر فیلترینگ. تهران: مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، شماره 8581
۱۰. اخگری، محمد (۱۳۸۸)، «اطلاعات حکمت و معرفت» فلسفه کلام و عرفان: مجلات، هویت انسانی در رسانه های مجازی، شماره ۴۰.
۱۱. سبحانی، جو (۱۳۸۳)، هویت و بحران هویت. مجله ی پیوند، شماره ی ۳۰۱
۱۲. دوران، بهزاد (۱۳۸۳)، هویت خانوادگی و تعامل در فضای سایبر. مجله ی زبان و ادبیات، شماره ی ۴۴.
۱۳. عاملی (۱۳۸۸)، جزوه کلاسی درس مطالعات فضای مجازی، مقطع کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی و رسانه
۱۴. معینی علمداری، جهانگیر (۱۳۸۴)، «هویت و مجاز: تأثیر هویت اینترنتی»، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۴
۱۵. جنکینز، ریچارد (۱۳۹۱)، هویت اجتماعی، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: نشر شیرازه.
۱۶. فضل، مهدی (۱۳۸۹)، مسوولیت کیفری در فضای سایبر، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی
۱۷. عمیدی، مهدی (۱۳۸۷)، مطالعه تطبیقی جرایم رایانه ای از دیدگاه فقه و حقوق کیفری ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
۱۸. حاجبانی، ابراهیم (۱۳۸۸)، جامعه شناسی هویت ایرانی، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
۱۹. ربیعی، علی (۱۳۸۷)، «رسانه های نوین و بحران هویت»، فصلنامه مطالعات ملی، سال نهم، شماره ۴.
۲۰. ربیعی، مریم و علی شکوری (۱۳۸۷)، «اینترنت و هویت اجتماعی»، فصلنامه جهانی رسانه، شماره ۵.

۲۱. ساروخانی، باقر و رضایی‌قادی (۱۳۹۱)، «اینترنت و هویت ملی در میان کاربران»، فصلنامه فرهنگ ارتباطات، سال دوم، شماره ۵.
۲۲. عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۲)، «دو جهانی شدن-ها و جامعه جهانی اضطراب»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۱.
۲۳. عباسی‌قادی، مجتبی؛ خلیلی‌کاشانی، مرتضی (۱۳۹۰)، تأثیر اینترنت بر هویت ملی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲۴. عدلی‌پور، صمد (۱۳۹۱)، تحلیل جامعه‌شناختی پیامدهای شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت اجتماعی کاربران جوان شهر اصفهان، رساله کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
۲۵. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ، ترجمه حسن چاوشیان، جلد ۲، تهران: طرح نو.
۲۶. کوهی، کمال و حسنی، محمدرضا (۱۳۹۱)، «رابطه استفاده از رسانه‌های نوین با ابعاد هویتی در نوجوانان و جوانان ۱۴ تا ۲۹ ساله شهر تبریز»، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، سال نوزدهم، شماره: ۱۰۹-۱۳۰.
۲۷. گودرزی، حسین (۱۳۸۴)، گفتارهایی درباره جامعه‌شناسی هویت در ایران، تهران: موسسه مطالعات ملی.
۲۸. گیبینز، جان و ریمر، بو (۱۳۸۸)، سیاست پست مدرنیته، ترجمه منصور انصاری، تهران: نشر گام نو.
۲۹. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶)، جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
۳۰. معینی‌علمداری، جهانگیر (۱۳۸۴)، «هویت و مجاز: تأثیر هویت اینترنتی»، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۴.
۳۱. مهدی‌زاده، شراره و عنبرین، زینب (۱۳۸۸)، «بررسی رابطه میزان و نحوه استفاده از اینترنت و هویت فرهنگی جوانان»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره ۱۷.
- 32.-Adrian, A. (2008), "No One Knows You Are a Dog: Identity and Reputation in Virtual Words", Computer Law and Security Report, Vol. 24: 366- 374
- 33.-Katz, S.; Marshal, B. (2006), "New Sex for Old: Life Style, Consumerism and the Ethics of Aging Well", Journal of Agibg Studies, Vol. 17: 3- 16
- 34.-Pempek, T., & et al. (2009), "College students' social networking experiences on Facebook", Journal of Applied Developmental Psychology, 30: 227-238